

Constantin Brâncoveanu - ctitor de cultură

Lect. univ. dr. *Agnes ERICH*
Universitatea Valahia din Târgoviște

La 28 octombrie 1688 înceta din viață Șerban Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești, în timpul căruia s-a început tipărirea primei ediții integrale a **Bibliei** (1) în limba română. În aceeași zi boierii munteni au ridicat în scaunul de domnie pe nepotul de soră al celui decedat, logofătul Constantin Brâncoveanu. Acesta cunoștea greaca, latina și slavona, fiind chemat de tânăr în slujba domnească sub Gheorghe Duca și Șerban Cantacuzino, ajungând în cele din urmă, mare logofăt.

Și-a început domnia în împrejurări grele pentru Țara Românească, în timpul unui îndelungat război între turci și austrieci. Noul domn, printr-o diplomatie deosebită, a știut să păstreze legături de prietenie cu toți, astfel ca țara să fie scutită de jafuri și pustiiri din partea unor oști străine. Cei 26 de ani de domnie reprezintă din acest punct de vedere o epocă de maximă strălucire culturală și artistică. S-au ridicat biserici și mănăstiri, s-au deschis școli de toate gradele, s-au tipărit cărți în diferite limbi, au fost sprijiniți și încurajați oamenii de carte, s-au acordat ajutoare materiale multor așezăminte bisericesti ortodoxe căzute sub dominație otomană.

În timpul lui Constantin Brâncoveanu au trăit la București numeroși învățați străini, fie reprezentanți ai culturii italiene, fie ai celei grecești. Pe lângă învățații străini, și-au desfășurat activitatea și numeroși oameni de carte români: stolnicul Constantin Cantacuzino, renumit istoric, cu studii la Padova, care a început o **Istorie a Țării Românești**, frații Radu și Șerban Greceanu, primul din ei fiind "*cronicarul oficial*" al domniei lui Brâncoveanu, cu o însemnată lucrare istorică, Radu Popescu, cu o cronică privind întreaga istorie a Țării Românești, frații David și Teodor Corbea, renumitul psaltist "Filotei sin agai Jipai", de la care a rămas prima **Psaltichie românească** cunoscută, episcopii Mitrofan și Damaschin de la Buzău, mitropolitul Teodosie și urmașul său, marele cărturar Antim, originar din Ivria (Gruzia), la care se adaugă mai mulți copişti de manuscrise românești, clerici sau mireni.

Constantin Brâncoveanu a fost un mare sprijinitor al Academiei Domnești de la mănăstirea Sfântul Sava din București, pe care a reorganizat-o, numind în fruntea ei pe învățatul grec Sevastos Chimenitul, urmat de

Marcu Porfiropol. În 1707 domnitorul a procedat la o nouă reorganizare a ei, cu ajutorul câtorva cărturari ai vremii. Academia era organizată ca o Facultate de Litere și Filosofie din cadrul universităților apusene.

Paralel cu Academia de la Sfântul Sava, funcționau și alte școli, în incinta unor mănăstiri, în care se preda în slavonește și românește. Astfel au fost școlile de la mănăstirile Sfântul Gheorghe Vechi și Colțea, amândouă în București, care pregăteau dieci pentru cancelariile domnești, preoți și dascăli. O serie de școli românești existau în orașele țării, în mănăstiri și chiar în mediul rural. În câteva mănăstiri au luat ființă biblioteci renumite, cu lucrări procurate în mari centre culturale din Apus, tipărite în limbi clasice sau de circulație, în diferite epoci. Între ele s-au remarcat biblioteca de la mănăstirea Mărgineni a lui Constantin Cantacuzino, fondată de tatăl acestuia, precum și biblioteca mănăstirii Hurezi, fondată chiar de Constantin Brâncoveanu.

Domnul muntean a fost și un mare ocrotitor al tiparului. Domnia lui începe printr-un act de cultură și anume prin apariția **Biblii** de la București, prima ediție integrală a ei în limba română, operă de mari proporții pentru acel timp (944 pagini format mare, pe două coloane, cu litera mărunță). Tipărirea începuse încă din timpul lui Șerban Cantacuzino, la 5 noiembrie 1687; un prim triaj era terminat în septembrie 1688, deci în timpul vieții acestuia. Al doilea triaj s-a terminat abia în noiembrie 1688, sub noul domnitor. Potrivit unei note dintr-o alta tipăritură, Brâncoveanu, ca mare logofăt, a fost “ispravnicul” lucrării de tipărire a acestei prime **Biblie** românești. Era o operă de colaborare a cărturarilor romani de pretutindeni.

Pe lângă tipografia mai veche înființată în 1678 la București de către mitropolitul Varlaam, s-au înființat în aceea vreme câteva tipografii noi: la Buzău în 1691, prin strădaniile episcopului Mitrofan (fost episcop de Huși), la Snagov, după 1694, la Râmnicul Vâlcea în 1705, la Târgoviște în 1708, toate prin osteneala lui Antim Ivireanul care a fost ales în 1705 episcop la Râmnic, iar în 1708 mitropolit. S-au tipărit cărți de slujbă, de teologie, de învățătură, de combatere a catolicismului și calvinismului, toate în limbile română, greacă, slavonă și chiar arabă. De pildă, în tipografia înființată de episcopul Mitrofan de Buzău, s-au imprimat **Marturisirea Ortodoxă** a lui Petru Movila, în românește (1691), cele **12 Mineie** cu tipicul, paremiile și **Sinaxarul** în românește (1698).

În tipografia de la București, pusă din 1691 sub conducerea ieromonahului Antim Ivireanul, au apărut mai multe cărți de slujbă sau învățătură, între care și un frumos **Evangheliar greco-roman** (1693). În cea de la mănăstirea Snagov, îndrumată tot de Antim, s-a tipărit un **Liturgier greco-arab** în 1701, prima carte imprimată cu litere arabe, la rugămintea patriarhului Atanasie Dabas al Antiohiei. Reîntors la București, Antim

Ivireanul va imprima noi cărți în românește și grecește, precum și un **Ceaslov** greco-arab, cerut de același patriarh.

După ce a ajuns episcop la Râmnic, Antim Ivireanul a început șirul unor tipărituri românești, menite să ducă la triumful deplin al limbii române în slujba bisericească. Astfel, în 1706 s-au tipărit **Liturghierul** și **Molitvelnicul**, primele ediții românești ale acestor cărți în Muntenia.

Ca mitropolit, din 1708, Antim Ivireanul a continuat editarea de cărți de slujbă în românește la Târgoviște (**Liturghierul, Molitvelnicul, Octoiul, Catavasierul, Ceaslovul, Psaltirea**). Trebuie notat că toate erau traduse de însuși mitropolitul Antim într-o frumoasă limbă românească, deosebit de expresivă, încât traducerea sa se folosesc până în prezent. În felul acesta, Antim Ivireanul, sprijinit de domn, a rămas în istoria Bisericii noastre drept creatorul "*limbii liturgice românești*".

Cele peste 60 de cărți tipărite de Antim, la care se adaugă cele aproximativ 15 de la Buzău, reprezintă o perioadă de maximă înflorire a tiparului la noi, aceasta fiind și o urmare a sprijinului generos al domnitorului.

În același timp, Constantin Brâncoveanu se numără printre marii ctitori de lăcașuri sfinte din trecutul nostru. Încă înainte de a ajunge domn a ridicat două biserici, una la Potlogi și alta la Mogoșoaia, lângă București. În vara anului 1690 a pus piatra de temelie a celei mai de seamă din ctitoriile sale, mănăstirea Hurezi sau Horezu, cu hramul Sfinții Împărați Constantin și Elena, cu ziduri și turnuri de apărare, cu numeroase clădiri în incintă. Biserica mare a fost împodobită cu fresce de către renumitul zugrav Constantinos. Se remarcă în chip deosebit scenele legate de viața împăratului Constantin, dar mai ales un impresionant șir de personaje ale vieții politice din trecut: neamul Basarabilor, al Cantacuzinilor și membrii familiei domnitoare: Constantin Vodă Brâncoveanu cu cei patru fii și doamna Maria cu patru fete, toate în pronaos. Tot în pronaos era pregătit și mormântul în care să fie așezat spre veșnică odihnă trupul domnitorului și al soției sale.

Tot în Oltenia a refăcut din temelie mănăstirea Mamul, pe locul unei biserici de lemn ctitorită de frații Buzești și Brâncoveni, veche ctitorie a boierilor Craiovești și a lui Matei Basarab, în care erau îngropați și membri ai familiei Brâncoveanu.

În București a ctitorit trei biserici, tot pe locul unor mai vechi: biserica Sfântul Ioan cel Mare sau Grecesc, biserica mănăstirii Sfântul Sava și biserica mănăstirii Sfântul Gheorghe Nou. În această biserică au fost depuse și osemintele ctitorului, în anul 1720, aduse în ascuns de soția sa, doamna Maria.

În afară de aceste mănăstiri și biserici, ridicate în întregime de binecredinciosul domn, a mai făcut o seamă de îmbunătățiri și refaceri la multe altele, ca mănăstirile Cozia, Arnota, Bistrița, Strehăia, Sadova, Gura

Motrului, Dintr-un lemn, Curtea de Argeș, Dealu, Snagov, bisericile Domnească și Sfântul Dumitru din Târgoviște etc.

În Transilvania a zidit o biserică în Făgăraș, alta în Ocna Sibiului, precum și mănăstirea Sâmbăta de Sus, cea din urmă distrusă cu tunurile în veacul al XVIII-lea, din dispoziția autorităților habsburgice și refăcută abia în prima jumătate a secolului XX. În Constantinopol a zidit biserica Sfântul Nicolae din cartierul Galata, la mănăstirea Sfântul Pavel din Muntele Athos a făcut un paraclis și o trapeza, iar la Ismail, pe malul stâng al Dunării, a ridicat o biserică cu hramul Sfântul Gheorghe.

Toate bisericile ctitorite au fost împodobite cu frumoase picturi în frescă de către cei doi renumiți zugravi ai epocii Pârvu Mutu, român, fiu de preot din Câmpulung, care a zugrăvit mai cu seamă ctitoriile Cantacuzinilor (dar și biserica Sfântul Gheorghe Nou) și grecul Constantinos, pictorul preferat al lui Constantin Brâncoveanu, care a format o adevărată “școală” de zugravi, mai ales la Hurezi și care îi vor continua munca.

Un alt aspect din domnia lui Constantin Brâncoveanu, care trebuie subliniat îl constituie ajutorul său permanent acordat așezămintelor bisericesti din Balcani și Orientul Apropiat, căzute sub dominație turcească. Aminteam mai sus ca Antim Ivireanul a tipărit zeci de cărți în limba greacă, răspândite în cuprinsul patriarhiilor din Constantinopol, Alexandria și Ierusalim. Unele din ele erau cărți de apărare a Ortodoxiei împotriva catolicilor și calvinilor, altele erau cărți de slujbă. S-au mai tipărit și două cărți greco-arabe pentru bisericile din cuprinsul Patriarhiei ortodoxe arabe a Antiohiei. În tiparnița arabă oferită patriarhului Atanasie Dabas și instalată în Alepul Siriei s-au imprimat apoi alte cărți liturgice sau de învățătură pentru credincioșii ortodocși de limba arabă. Pentru Biserica ortodoxă din Ivria (Gruzia sau Georgia) s-au tipărit cărți la Tbilisi, meșter tipograf fiind Mihail Istvanovici, trimis acolo de Constantin Brâncoveanu și mitropolitul Antim, la rugămintea regelui Vahtang VI al Georgiei. (2)

O grijă deosebită a arătat românilor din Transilvania și Bisericii lor. Menționam mai sus că a ctitorit aici trei lăcașuri de închinare, la Făgăraș, Ocna Sibiului și Sâmbăta de Sus. A dăruit numeroase ajutoare bisericii Sfântul Nicolae din Scheii Brașovului, pe care au ajutat-o, de altfel, și mulți dintre înaintașii săi. Mitropoliei din Alba Iulia i-a acordat în 1698, o subvenție anuală de 6000 de aspri, ca să-i fie “*de întărire și ajutor, întrucât o știm ca pe o corabie ce se leagăna în mijlocul valurilor mării*”, iar la 15 iunie 1700 i-a dăruit o moșie de la Merișani, în părțile Argeșului. Ucenicul lui Antim Ivireanul (3), Mihail Istvanovici, a fost trimis în 1699 la Alba Iulia, unde a tipărit un **Chiriacodromion** (o ediție revăzută a **Cazaniei** lui Varlaam de la Iași, din 1643) și o **Bucoavnă**, adică un **Abecedar**. După 1701, anul în care mitropolitul Atanasie Anghel din Alba Iulia a acceptat

“unirea” cu Biserica Romei, Constantin Brâncoveanu a trimis scrisori de încurajare către românii din Scheii Brașovului sfătuindu-i să rămână statornici în dreapta credință. Cărțile românești tipărite în timpul domniei lui au cunoscut o largă circulație în Transilvania, ajungând până în Maramureș. Unele erau dăruite de el însuși, după cum arăta însemnările făcute pe ele de anumiți preoți.

Starea de maximă înflorire bisericească și cultural-artistică din Țara Românească s-a sfârșit odată cu înlăturarea din scaun a lui Constantin Brâncoveanu. (4) Numeroase intrigi ale dușmanilor săi la Constantinopol, precum și faptul ca în cursul războiului ruso-turc din 1711 unul din boierii săi a trecut de partea rușilor, au făcut pe turci să-l bănuiască de “necredință” față de ei și să-l înlătore din scaun. Dus la Constantinopol împreună cu familia sa și o parte din averi – încă din martie 1714, în săptămâna Patimilor – au fost aruncați în cunoscuta închisoare a celor șapte turnuri (Edicule). În timp ce se aflau în închisoare, li s-a promis că vor scăpa cu viață dacă vor îmbrățișa religia mahomedană, propunere pe care evlaviosul domn a respins-o cu hotărâre.

În ziua de 15 august 1714, la praznicul Adormirii Maicii Domnului, tocmai când domnitorul împlinea 60 de ani, au fost duși cu toții spre locul de osândă. Fostul său secretar pentru limbile apusene, Anton Maria del Chiaro din Florența, relatează că, înainte de a fi uciși, domnitorul a dat fiilor săi acest ultim îndemn: “Copiii mei, fiți cu curaj! Am pierdut tot ce aveam pe lumea aceasta; să ne mântuim cel puțin sufletul, spălându-ne păcatele în sângele nostru!”.

Așadar, Constantin Brâncoveanu a fost un mare “ctitor” de cultură și de lăcașuri sfinte, un sprijinitor prin cuvânt și faptă al Ortodoxiei de pretutindeni, o figură de seamă din istoria neamului românesc.

Note bibliografice

- (1) **SOLOMON, V.; SOLOMON, Const.** *Biblia de la București (1688). Contribuțiuni nouă istorico-literare.* Tecuciu 1932.
- (2) **FIRMIN DIDOT, A.** *Histoire de la typographie.* Paris, 1882, col. 706, apud BĂDĂRĂ, Doru. *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.* Brăila: Editra Istros, 1998, p. 111.
- (3) **ȘERBĂNESCU, N.** Antim Ivireanul tipograf. În: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXIV, 1956, nr. 8 – 9, p. 694.
- (4) **IORGA, Nicolae.** *Istoria literaturii romane în secolul al XVIII-lea (1688 – 1821).* Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu. vol. I. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 337.